

ד"ר ברכי אליצור

פרשת תרומה

לכבוד ולעילוי נשמתה של אמנו/מורתנו חוה דבורה בת שבתאי,
עם תום השלושים בז' באדר. – שגן בלום ורבר, דוב בלום, אילנה
בלום, ומיכאל בלום

האם אין סתירה בין גזרת 'הנה אנכי שולח מלאך לפניך' לציווי ו'עשו לי מקדש ושכנתי בתוכם'?

"וַיֹּאמֶר אִם שְׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱ-לֹהֶיךָ וְהִישָׁר בְּעֵינֶיךָ תַעֲשֶׂה וְהֶאֱזַנְתָּ לְמִצְוֹתַי וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקֵּי כָל הַמִּחְלָה אֲשֶׁר שָׁמַתִּי בְּמִצְרַיִם לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רַפְאֵךְ" (שם ט"ו, כ"ו)

דבר זה בא לידי ביטוי גם בהוראות שנלוו לירידת המן והשלו: הגבולות של שעות ירידתם, מועד ליקוטם וכמות איסופם. הוראות אלו נועדו לפתח את הכרת העם במציאות הא-ל גם במרווחים שבין נס לנס. שעות היום שבין ירידת המן לירידת השלו מהוות מבחן הבדוק את אמונת העם בה' כמי שידאג למחסורם גם ביום שלמחרת ובימים הבאים אחריו.

בהמשך לכך, במלחמת עמלק היו ידיו של משה, שהצביעו כלפי מעלה, ביטוי למקום משענו של העם בעת צרה.

שיאה של שיטת ההנהגה של משה הינו מעמד הר סיני. מעמד זה מבוסס כל קולו על חוויה מוחשית של ראיית קולות, ומתוכם נשמע דבורו של ה':

"וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת וְאֶת הַלְפִידִם וְאֵת קוֹל הַשֹּׁפָר וְאֵת הַהָר עֶשֶׂן וַיִּרְאוּ הָעָם וַיִּנְעוּ וַיַּעֲמְדוּ מֵרָחֹק: ... וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם"

(שם כ', י"ד; י"ח)

מעמד הר סיני הוא, אם כן, אקט שיא של סיום דרך ההנהגה הויזואלית. מעתה ואילך, לאחר שהוכח קיומו של הא-ל אל מול עיני כל ישראל, ניתן לעבור להנהגה המפחיתה את אט את גילויי הא-ל המוחשיים. בכך, מתפתחת אמונה חדשה המבוססת על דבור ושמיעה, הנשענת על חווית ההתגלות של העבר. באופן זה ניתן להבין את הציווי החותם את תיאור ההתגלות:

"לֹא תַעֲשׂוּן אֶתִּי אֱלֹהֵי כֶסֶף וְאֵלֹהֵי זָהָב לֹא תַעֲשׂוּ לָכֵם" (שם שם, י"ט)

ומפרשים ר' אברהם בן עזרא וספורנו:

"ואחר שדברתי אני עמכם פנים בפנים בלא שליח, אין לכם צורך לעשות אתי אלהי כסף וזהב... וטעם לא תעשו לכם - אחר אתי, כי אנכי אין לי צורך שתעשו אלהי זהב, גם לכם אין צורך, כי הנה דברתי אתכם בלא שליח ובלא אלהים אמצעי ביני וביניכם"

השאלות על הפרשיות

חמש הפרשות האחרונות של ספר שמות העלו לא מעט שאלות. המרכזיות שבהן עוסקות במטרת הפירוט הרב של אופן בניית המשכן וכליו בפרשות תרומה ותצווה, בחזרה לכאורה על פרשות הציווי של פרשות בתיאור הביצוע בפרשות ויקהל פקודי, וכן על מקומה של פרשת כי תשא בין שתי יחידות הציווי על בנין המשכן וביצועו.

ההנהגה הויזואלית ובניית האמונה

בדברינו בעיונים הבאים ננסה לענות על שאלות אלו, אולם קודם לכן נחזור על רעיון בו עסקנו בעיונינו הראשון לספר שמות – הוויכוח בין הקדוש ברוך הוא למשה על דרך הנהגת עם ישראל. את המחלוקת בין הקדוש ברוך הוא למשה הצגנו כעוסקת בשאלה האם עם ישראל, לאחר שנות שיעבוד רבות, מסוגל להגיע לאמונה בקדוש ברוך הוא באמצעות הנהגת דיבור. כפי שראינו, הנהגת דיבור היא הנהגה המבוססת על תיאור גדולת ה', כוחו בהנהגת הטבע והייעוד שהציב לעם ישראל – "תעבדון את האלהים על ההר הזה" (שמות ג', י"ב). משה סבור, ש"הן לא יאמינו... ולא ישמעו..." (שם ד', א') ומבקש להוביל את העם לאמונה בה' מכח הראיה, על ידי הנהגה נסית וויזואלית, בו יחזו בכח ה' ובגדולתו. הקדוש ברוך הוא 'נכנע' לבקשת משה, ותהליך הוצאת עם ישראל ממצרים נעשה על טהרת הנהגת המטה. נסי מצרים מוחשיים ביותר, ובתיאור מפתם מודגש כי חווית הראיה היא שהובילה לאמונה:

"וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת מִצְרַיִם מֵת עַל שְׁפַת הַיָּם: וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם וַיִּירָאוּ הָעָם אֶת ה' וַיֹּאמְרוּ בְּה' וּבַמֶּשֶׁה עֲבָדוּ"

(שמות י"ד, ל'–ל"א)

הנהגת עם ישראל בחודשי הנדודים הראשונים במדבר המשיכה לבסס את אמונת העם בה' על ידי נסים שהתרחשו כל אימת שעלה צורך אמתי או מדומה מקרב העם. יד ה' אמנם הייתה מוחשית לחלוטין בנסי המדבר, אולם בכמה מניסים אלו שולב מרכיב או סמל שדרש מהעם גם ביטוי מתקדם של אמונה שלא מכח הראיה כהכנה להנהגה העתידית. כך, להמתקת המים במרה נוסף ציווי המתנה את יכולת השרדות העם בקיום מצוות ה':

בקרובך כי עם קשה ערף אתה פן אכלך בדרך וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו, ומשה רבינו עליו השלום אמר אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה, ומדוע פה שישראל לא חטאו כלל אמר ה' גם כן שישלח מלאך ולא התאבלו ומשה לא בקש על זה כלל... " (כ"ג, כ' ד"ה הנה)

הרמב"ן והמלבי"ם תמהים על אי-מחאתו של משה על גזרת המלאך, אם אכן מדובר באותה הגזרה שנתנה לאחר חטא העגל אשר שם מורחב תיאור מחאתו.

האברבנאל מציג לפרש את גזרת המלאך כהנהגת ביניים שבין הנהגת ישראל הניסית ביציאת מצרים ובמעמד הר סיני להנהגה הניסית עתידית עם הכניסה לארץ ישראל. העדר המחאה של משה בפעם השנייה היא בגלל שהגזרה קצובה, ואילו לאחר חטא העגל הגזרה הייתה טוטאלית:

"...ואחרי שהשמיעם עשרת הדברות בכללותם ולמדום המשפטים הנכללים בהם אמר 'הנה אנכי שולח מלאך לפניך' כאומר אתם חרדתם מהראותי עליכם בכבודי ובעצמי עד שאמרתם ואל ידבר עמנו א-להים פן נמות וכן הוא הראוי כי לא תחשבו שכמו שזכיתם לדבקות העליון הזה ביציאה מצרים ומתן תורה עד היום כן יהיה תמיד במדבר הגדול והנורא הזה אשר תלכו בו כי כמו שאין אתם מוכנים ולא יכולים לשמוע דברי כך המדבר הזה אינו מוכן לסבול הדבוק העליון והשגחתי הא-להית ולכן הנה אנכי שולח מלאך לפניך ולא היה זה להנהיגם תמיד כמו שינהיגו שאר המלאכים בשאר האומות אלא בלבד לשמרך בדרך והוא המדבר בעוד שילכו בו ולהביאך אל המקום אשר הכינותי והוא הארץ הקדושה [...] אשר הכין להושיבם שמה" (שם ד"ה ואחרי הודיע)

גם על פרוש זה מקשה המלבי"ם:

"...וכל מבין ירגיש כמה מהדוחק שיש בשטה זו, והלא במדבר ובמצרים נגד אבותם עשה פלא בעצמו שלא על ידי אמצעי ולמה יעזבם עתה אף לפי שעה להנהגת מלאך" (שם)

קושייתו של המלבי"ם מתייחסת למשמעות הרעיונית העולה מדברי האברבנאל. לפי האברבנאל השוני בהנהגה ממוקד לתקופת נדודי המדבר, אך זוהי התקופה שהעם הכי זקוק ליד ה' המלווה אותו, כאב את בנו שזה עתה נולד לו!

מיהו אם כן אותו מלאך ומדוע מודיע ה' על הופעתו כעת?

לנו נראה לפרש כרש"י שמדובר באותו מלאך עליו נגזר בפרק לג לאחר חטא העגל. במקביל, נראה לפרש גם כאברבנאל שתפקידו של המלאך הוא להוביל את העם בדרך הנהגה חדשה שלא על ידי גילוי א-להי מופתי, אלא בהנהגה טבעית. שלא כרש"י, נפרש שציווי המלאך אינו עונש על חטאו העתידי של העם, ושלא כאברבנאל, נציג את תכנון הנהגת המלאך כתחליף להנהגת ה' הישירה מכאן והלאה, שתמשך עם הכניסה לארץ ישראל. האברבנאל

(אבן עזרא, הפירוש הקצר, שם)

"ומאחר שראיתם שאין אתם צריכים לאמצעי להתקרב אלי, לא תעשו אתי כאלה לאמצעי: מזבח אדמה תעשה לי. וגם כן לא תצטרך לעשות היכלות של כסף וזהב ואבנים יקרות למען אקרב אליכם, אבל יספיק מזבח אדמה" (ספורנו שם)

אם כן, ציווי על עבודת ה' ללא אמצעי, לאחר שמציאותו נחקקה בליבם של מי שחזו בהופעתו.

הנהגת המלאך

בין דיני פרשת משפטים המרחיבים את עשרת הדברות, לבין עליית משה להר סיני לקבל את הלוחות¹ מופיעה יחידת פסוקים המתארת דרך הנהגה חדשה:

"הִנֵּה אֲנֹכִי שֹׁלֵחַ מַלְאָךְ לְפָנֶיךָ לְשַׁמְרֶךָ בְּדֶרֶךְ וְלְהַבְיִאֲךָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הִכְנֵתִי: ... כִּי יֵלֶךְ מַלְאָכִי לְפָנֶיךָ וְהַבְיִאֲךָ אֶל הָאָמְרִי וְהִחַתִּי וְהִפְרִזִי וְהִכְנַעְנִי הַחַי וְהַיְבֹסִי וְהִכְחַדְתִּי" (שם כ"ג, כ"ג)

הצעות פרשניות רבות עמדו על טיבה של הנהגה המוצעת.

רש"י מזהה את המלאך של פרקנו עם המלאך עליו מודיע ה' למשה בפרק לג לאחר חטא העגל:

"וַיִּדְבַּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵךְ עִלָּה מִזֶּה אֶתָּה וְהָעָם אֲשֶׁר הָעֲלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזָרְעֶךָ אֶתְנַנֶּנָּה: וְשַׁלַּחְתִּי לְפָנֶיךָ מַלְאָךְ וְגִרְשָׁתִי אֶת הַכְּנַעֲנִי הָאָמְרִי וְהִחַתִּי וְהִפְרִזִי הַחַי וְהַיְבֹסִי" (שם ל"ג, א-ב)

" כאן נתבררו שעתידין לחטוא, ושכינה אומרת להם כי לא אעלה בקרבך" (רש"י שם ד"ה הנה אנכי)

הצעה זו מעוררת קושי, המנוסח בלשונו של המלבי"ם²:

"על פרשה זו התפלאו המפרשים ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם, כי בפרשת תשא הזכיר שאחר חטא העגל אמר ה' למשה לך עלה מזה וגו' ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי את הכנעני וגו' כי לא אעלה

¹ על פי הסברה שהפסוקים ביחידה זו ערוכים ברצף כרונולוגי, בניגוד לדעת רש"י המפרש כי עליית משה להר קדמה לתיאור עשרת הדברות.

² וכן בדברי הרמב"ן: "ויש לשאול שהרי הגזרה היא לא נתקיימה, שהקדוש ברוך הוא אמר לו ושלחתי לפניך מלאך כי לא אעלה בקרבך (להלן לג ב ג), ומשה בקש עליה רחמים ואמר אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה, ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו (שם טו-טז), ונתרצה לו הקדוש ברוך הוא ואמר לו גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה (שם יז). וכך אמרו (סנהדרין) דאפילו בפרונקא לא קבליניה, דכתיב אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה".

אועד לכם שמה לדבר אליך שם ונקדש בכבודי, כי שם יהיה בית מועד לדבור ונקדש בכבודי" (שם)

המשכן, אליבא דרמב"ן וכפי שמוכח מההקבלות בין תאורי המשכן לתיאור כבוד ה' בהר סיני המובאות בדבריו, משמש כהר סיני נודד - דבר המבטיח המשך השראת שכינה על ישראל כל עוד משכן או מקדש ביניהם. אם כך, כיצד מסתדר ציווי 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם' עם גזרת המלאך הנה אנכי שולח מלאך לפניך' של הפרשה הקודמת? האם לא דובר על סיומה של הנהגה ישירה ונוכחות מתמדת של ה' במחנה ישראל, ומעבר להנהגת מלאך טבעית?!

נראה לפרש כי גזרת המלאך לאחר מעמד הר סיני לא נתקבלה על משה, ואת מחאתו מביע משה עם עלייתו להר. במעלה ההר נפתח מחדש הוויכוח של מעמד הסנה, אך בניגוד למעמד הסנה פרטי הוויכוח אינם מפורטים בכתוב. ניתן לשער שטענתו המרכזית של משה הייתה שאמונת העם עדיין שבירה, ומעבר להנהגה טבעית עשוי לחבל במה שכבר הושג ולעמעם את רושמו העצום של מעמד הר סיני.

את תוצאת הוויכוח אנחנו פוגשים בראשיתה של פרשתנו כשהקדוש ברוך הוא מורה למשה הלכות משכן. הקדוש ברוך הוא 'נכנע' לבקשת משה ומאפשר לעם המשך ליווי של שכינה במסע המדבר.

*

המחלוקת המפורסמת בשאלה אם המשכן הוא ציווי מלכתחילה או ציווי בדיעבד מקבלת פה תפנית מעניינת. הבסיס לשאלה הוא המחלוקת המתודולוגית בשאלת מוקדם ומאוחר בתורה. רש"י טוען כי ציווי המשכן הינו בדיעבד והוא תוצאה של חטא העגל:

"אין מוקדם ומאוחר בתורה. מעשה העגל קודם לצווי מלאכת המשכן ימים רבים היה, שהרי בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, וביום הכפורים נתרצה הקדוש ברוך הוא לישראל, ולמחרת התחילו בנדבת המשכן והוקם באחד בניסן"

(ל"א, י"ח ד"ה ויתן)

ואילו הרמב"ן, כפי שראינו לעיל, טוען כי ציווי המשכן הוא מלכתחילה ומוצב במקומו הכרונולוגי. לטענתנו, ציווי המשכן הוא בדיעבד, אולם לא בעקבות החטא אלא תוצאה של תחנוני משה לאחר גזרת המלאך, ואם כן פרשיית ציווי המשכן נמצאת במקומה.

עם נתון זה, על פיו ציווי המשכן הוא בדיעבד ומיקומו הוא לפני חטא העגל, ננסה לענות על השאלות שהצבנו בראשית העיון. שאלות אלו נוגעות, כאמור, לריבוי פרטי ציווי עבודת המשכן, לחזרה על תיאור הביצוע ולהפרדה בין הציווי לביצוע על ידי סיפור חטא העגל ותוצאותיו. על כך בעיונינו לפרשת תצווה.

נאלץ לתחום את שנות הנהגת המלאך כדי להסביר את העדר המחאה של משה, אולם אם נצליח להוכיח שהתקיימה מחאה, הרי שאין צורך ליצור הפרדה בין התקופות.

המשכן – המשך ליווי השכינה

בסיום פרשת משפטים, לאחר גזרת המלאך, מתוארת עליה של משה להר סיני לקבלת הלוחות:

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲלֵה אֵלַי הֲהִירָה וְהִיא שָׁם וְאֶתְנֶנָּה לְךָ אֶת לַחַת הָאֲבָן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר פְּתַבְתִּי לְהוֹרְתָם: ...וַיָּבֵא מֹשֶׁה בְּתוֹךְ הָעֶנְן וַיַּעַל אֶל הָהָר וַיְהִי מִשֶׁה בְּהָר אֲרָבָעִים יוֹם וְאֲרָבָעִים לַיְלָה"

(כ"ד, י"ב; י"ח)

משה שהה בהר ארבעים יום וארבעים לילה. מה מתרחש באותם ארבעים יום? רש"י מציין כי כל תר"ג מצוות נתנו לו בהר, ואילו האבן עזרא והרמב"ן סבורים ששם סידר הקדוש ברוך הוא למשה הלכות משכן:

"בעלותו אל ראש ההר דבר לו על דבר המשכן. והטעם, שיעשו מקדש לשם הנכבד וישכון בתוכו, ושם ידבר עם משה ולא יעלה אל ההר"

(ראב"ע כ"ה, א' ד"ה וידבר)

"ולכן צוה תחלה על דבר המשכן שיהיה לו בית בתוכם מקודש לשמו, ושם ידבר עם משה ויצוה את בני ישראל" (רמב"ן כ"ה, ב' ד"ה כאשר דבר)

הרמב"ן מרחיב בהסבר הסיבה לציווי הלכות המשכן תכף לאחר מעמד הר סיני:

"וסוד המשכן הוא, שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר. וכמו שנאמר שם (לעיל כד טז) וישכן כבוד ה' על הר סיני, וכתוב (דברים ה כא) הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו, כן כתוב במשכן וכבוד ה' מלא את המשכן (להלן מ לד). והזכיר במשכן שני פעמים וכבוד ה' מלא את המשכן, כנגד "את כבודו ואת גדלו". והיה במשכן תמיד עם ישראל הכבוד שנראה להם בהר סיני. ובבא משה היה אליו הדבור אשר נדבר לו בהר סיני. וכמו שאמר במתן תורה (דברים ד לו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, כך במשכן כתיב (במדבר ז פט) וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפרת מבין שני הכרובים וידבר אליו. ונכפל "וידבר אליו" להגיד מה שאמרו בקבלה שהיה הקול בא מן השמים אל משה מעל הכפרת ומשם מדבר עמו, כי כל דבור עם משה היה מן השמים ביום ונשמע מבין שני הכרובים, כדרך ודבריו שמעת מתוך האש (דברים ד לו), ועל כן היו שניהם זהב. וכן אמר הכתוב (להלן כט מב מג) אשר

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולד"ר ברכי אליצור, תשע"ג *
* עורך: אורי יעקב בירן *

* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* לביטול רישום לשיעור: *
* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *
